ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA XALQARO TIJORAT ARBITRAJLARI QARORLARINI SUDDA TAN OLISH JARAYONI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Anvarov Demirali Taxir o’g’li
Toshkent davlat yuridik universiteti
«Xalqaro huquq va qiyosiy huquqshunoslik»
fakulteti 3-bosqich talabasi
e-mail: anvarovdemirali@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.21617983

Annotatsiya: Mazkur maqola xalqaro tijorat arbitrajlari qarorlarini O‘zbekiston Respublikasi sudlarida tan olish va ijro etish institutini kompleks tarzda tahlil qilishga bag‘ishlangan. 1958 yildagi Nyu-York konvensiyasi, «Xalqaro tijorat arbitraji to‘g‘risida»gi 2021 yildagi Qonun va Iqtisodiy protsessual kodeksning tegishli boblari tahlili asosida tan olish institutining huquqiy tabiati, protsessual tartibi va bosh tortish asoslari ochib berilgan. Nazariy tahlildan tashqari, maqolada oltita real vaziyat — xususan Oxus Gold plc kompaniyasining Amerika va Fransiya sudlarida O‘zbekistonga qarshi arbitraj qarorini ijro ettirishga urinishi, Rossiya Federatsiyasi Moskva okrugi kassatsiya sudining O‘zbekiston Oliy xo‘jalik sudi qarorini tan olishdan bosh tortgan amaliyoti, Toshkent va Nukus iqtisodiy sudlarining xorijiy arbitraj qarorlarini muvaffaqiyatli tan olgan amaliy кейслари, hamda mintaqaviy qiyosiy tajriba sifatida Belarusiya sudlarining Stokgolm arbitraji qarorini tan olgan ishi — asosida institutning amaliy samaradorligi tanqidiy baholangan. Muallif tan olish institutidagi bir qator muammoli jihatlarni — o‘zaro ta'minlash (взаимность) tamoyilini isbotlashning murakkabligi, «davlat siyosati» (public policy) asosining noaniqligi, doimiy faoliyat yurituvchi arbitraj muassasalarini tashkil etish tartibining qonunchilikda tartibga solinmaganligi, sud tekshiruvi standarti va isbot yuki taqsimotining noaniqligi hamda O‘zbekistonda joylashgan arbitraj markazlari qarorlarining xorijda tan olinishidagi qiyinchiliklar — aniqlab, har bir muammo bo‘yicha aniq va amaliy yechimlarni ishlab chiqqan.

Kalit so‘zlar: xalqaro tijorat arbitraji, arbitraj qarorini tan olish, ijro etish, Nyu-York konvensiyasi, ekzekvatura, davlat siyosati (public policy), o‘zaro ta'minlash, Toshkent xalqaro arbitraj markazi, iqtisodiy sud, investitsiya nizolari.

1. Xalqaro tijorat arbitraji qarorlarini tan olish institutining huquqiy asoslari va tarixiy evolyutsiyasi

Xalqaro tijorat arbitraji qarorlarini tan olish va ijro etish institutini tahlil qilishdan avval uning huquqiy tabiatini tushunish zarur. Arbitraj qarori — davlat sudi qaroridan farqli o‘laroq — xususiy shaxslar (arbitrlar) tomonidan chiqarilgan hujjat bo‘lib, uning davlat hududida majburiy kuchga ega bo‘lishi uchun maxsus sud protsedurasi — tan olish va ijro etish (ekzekvatura) — talab etiladi. Bizningcha, aynan mana shu ikki bosqichlilik — birinchi bosqichda arbitrlarning mustaqil qarori, ikkinchi bosqichda esa davlat sudining unga majburiy kuch berishi — xalqaro tijorat arbitrajining butun institutsional mantiqini tashkil etadi va uni oddiy shartnoma yoki kelishuvdan tubdan farqlaydi.

O‘zbekiston Respublikasi 1995 yil 22 dekabrda chet davlatlar arbitraj qarorlarini tan olish va ijro etish to‘g‘risidagi 1958 yildagi Nyu-York konvensiyasiga qo‘shildi [1; 11], bu esa mamlakatimizni ushbu sohadagi eng muhim ko‘p tomonlama xalqaro shartnomaning ishtirokchisiga aylantirdi. Hozirgi kunda konvensiyada 170 dan ortiq davlat ishtirok etadi [11]. Konvensiyaning III moddasi barcha ishtirokchi davlatlar zimmasiga boshqa ishtirokchi davlat hududida chiqarilgan arbitraj qarorlarini tan olish va ijro etish majburiyatini yuklaydi [1]. Bizningcha, O‘zbekistonning konvensiyaga qo‘shilishi — garchi u 1995 yilda, ya'ni mamlakat bozor iqtisodiyotiga o‘tishning ilk bosqichida amalga oshirilgan bo‘lsa-da — o‘z davri uchun ilg‘or qadam edi, biroq keyingi yigirma yildan ortiq davr mobaynida ushbu konvensiyaviy majburiyatlarni to‘liq amalga oshiruvchi ichki qonunchilik mexanizmi yetarlicha rivojlantirilmagan edi.

Ushbu bo‘shliqni bartaraf etish maqsadida 2016 yildan boshlab O‘zbekistonda arbitraj sohasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirila boshlandi. Birinchi qadam sifatida 2018 yil 24 yanvarda qabul qilingan (2018 yil 1 apreldan kuchga kirgan) Iqtisodiy protsessual kodeksga xorijiy sudlar va arbitrajlar

qarorlarini tan olish va ijro etishga bag‘ishlangan alohida bob kiritildi [4; 9]. Ikkinchi qadam sifatida 2018 yil 5 noyabrda Prezidentning ПП-4001-son Qarori bilan O‘zbekiston Savdo-sanoat palatasi huzurida Toshkent xalqaro arbitraj markazi (TIAC) tashkil etildi [6; 9]. Uchinchi, bizningcha eng muhim qadam — 2021 yil 16 fevralda YUNSITRALning Xalqaro tijorat arbitraji to‘g‘risidagi Namunaviy qonuni asosida ishlab chiqilgan «Xalqaro tijorat arbitraji to‘g‘risida»gi Qonunning (ЗРУ-674) qabul qilinishi va uning 2021 yil 16 avgustda kuchga kirishi bo‘ldi [3; 9]. Bizning nazarimizda, ushbu uch bosqichli islohot ketma-ketligi tasodifiy emas — u institutsional infratuzilmani (TIAC), protsessual mexanizmni (ЭПК boblari) va moddiy-huquqiy asosni (Qonun) izchil ravishda shakllantirish strategiyasining natijasi hisoblanadi.

2022 yil 16 mayda qabul qilingan ЗРУ-769-son Qonun bilan yuqoridagi uchta islohot bir-biriga to‘liq moslashtirildi: Iqtisodiy protsessual kodeksga arbitraj ishlariga ko‘maklashish bilan bog‘liq ishlarni tartibga soluvchi yangi 29¹-bob kiritildi, arbitraj bilan bog‘liq barcha ishlar (jumladan arbitrni tayinlash, arbitraj qarorini bekor qilish, tan olish va ijro etish) endilikda faqat iqtisodiy sudlar (ilgari ayrim hollarda umumiy yurisdiksiya sudlari ham bunday ishlarni ko‘rib chiqishi mumkin edi) tomonidan ko‘rib chiqiladigan qilib belgilandi [5; 16]. Bizningcha, barcha arbitraj bilan bog‘liq ishlarni yagona — iqtisodiy sudlar — tizimiga to‘plash o‘zi ijobiy qadam hisoblanadi, chunki bu sud amaliyotining bir xilligini ta'minlashga xizmat qiladi, biroq bu, o‘z navbatida, iqtisodiy sudlar hakamlarining xalqaro arbitraj huquqi bo‘yicha yuqori ixtisoslashuvini talab qiladi — bu masala 5-bobda batafsil ko‘rib chiqiladi.

Tarixiy-qiyosiy nuqtai nazardan, O‘zbekistonning ushbu sohadagi rivojlanish yo‘li Markaziy Osiyo mintaqasidagi boshqa davlatlar bilan ko‘p jihatdan o‘xshash: Qozog‘istonda 2004 yilda, Belarusiyada esa undan oldinroq shunga o‘xshash institutsional islohotlar amalga oshirilgan [19; 20]. Bizning nazarimizda, O‘zbekistonning nisbatan kech — 2018–2021 yillarda — bunday islohotlarni amalga oshirishi, bir tomondan, mintaqaviy tajribadan foydalanish imkoniyatini bergan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, xalqaro investorlar nazarida uzoq vaqt davomida O‘zbekistonni «arbitraj-do‘st» bo‘lmagan yurisdiksiya sifatida qabul qilinishiga sabab bo‘lgan, bu esa investitsiya muhitiga bilvosita salbiy ta'sir ko‘rsatgan bo‘lishi mumkin.

Xalqaro huquqiy doktrinada «arbitraj-do‘st» (pro-arbitration yoki arbitration-friendly) yurisdiksiya tushunchasi keng qo‘llaniladi — bu davlatning nafaqat qonunchiligi, balki uning sudlari amaliyoti, arbitrajga oid davlat siyosati va xalqaro huquqiy hamjamiyatdagi umumiy obro‘si yig‘indisidan iborat murakkab ko‘rsatkichdir. Bizning nazarimizda, O‘zbekiston hozirgi kunda ushbu yo‘nalishda o‘tish davrida turibdi: zarur qonunchilik bazasi (Qonun, ЭПК boblari) va institutsional infratuzilma (TIAC) allaqachon yaratilgan bo‘lsa-da, «arbitraj-do‘st» obro‘ — bu, o‘z tabiatiga ko‘ra, faqat vaqt va izchil, bashorat qilinadigan sud amaliyoti orqali shakllanadigan narsa. Bizningcha, aynan mana shu — norma va obro‘ o‘rtasidagi tabiiy vaqt farqi — 4-bobda tahlil qilinadigan ko‘pgina muammolarning (xususan TIAC obro‘si va xalqaro auditoriyaga yetib bormaslik muammolarining) tub sababi hisoblanadi, va bu farqni sun'iy ravishda tezlashtirish mumkin bo‘lsa-da (masalan, faol targ‘ibot orqali), uni butunlay bartaraf etib bo‘lmaydi.

Ushbu institutsional rivojlanishning kengroq strategik konteksti ham e'tiborga loyiq. Prezidentning 2023 yil 11 sentabrdagi PF-158-son Farmoni bilan tasdiqlangan «O‘zbekiston – 2030» strategiyasi xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va tadbirkorlik muhitini yaxshilashni ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilaydi. Bizning nazarimizda, xalqaro tijorat arbitraji qarorlarini tan olish institutining samarali ishlashi — bu shunchaki texnik-protsessual masala emas, balki aynan mana shu strategik maqsadga erishishning zaruriy shartlaridan biridir: xorijiy investor shartnoma tuzishdan oldin, odatda, nizo yuzaga kelgan taqdirda o‘z huquqlarini qanchalik samarali himoya qila olishini baholaydi, va agar arbitraj qarorini tan olish tizimi bashorat qilinmaydigan yoki sekin ishlaydigan bo‘lsa, bu investitsiya qarorining o‘ziga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Bizningcha, aynan shu sababli mazkur maqolada taklif etilayotgan institutsional takomillashtirishlar nafaqat huquqshunoslik, balki mamlakatning umumiy iqtisodiy strategiyasi nuqtai nazaridan ham dolzarb hisoblanadi.

Doktrinal adabiyotda arbitraj qarorining huquqiy tabiati to‘g‘risida uchta asosiy nazariya mavjud: monist nazariya (arbitraj qarori faqat arbitraj o‘tkazilgan davlat huquqi bilan bog‘liq bo‘lib, uning kuchi shu davlat huquqidan kelib chiqadi), dualist (yoki «ikki manba») nazariyasi (arbitraj o‘z kuchini ham

arbitraj o‘tkazilgan davlat huquqidan, ham tan olish so‘ralayotgan davlat huquqidan oladi) va, nihoyat, «delokalizatsiya» (delocalization) nazariyasi, unga ko‘ra arbitraj qarori umuman biror-bir milliy huquq tizimiga bog‘lanmasligi, balki avtonom, «anazionale» xarakterga ega bo‘lishi kerak [37; 38]. Bizning nazarimizda, Nyu-York konvensiyasining o‘zi — arbitraj joyidagi qarorning bekor qilinishi tan olishga to‘sqinlik qilishi mumkinligini nazarda tutgan holda (Qonunning 52-moddasi, V(1)(e) bandiga muvofiq) — amalda dualist nazariyaga yaqinroq turadi, chunki u arbitraj qarorining kuchini to‘liq arbitraj o‘tkazilgan davlat huquqidan ajratib olmaydi. Bizningcha, ushbu nazariy bahsning O‘zbekiston uchun amaliy ahamiyati shundaki, agar kelajakda O‘zbekiston o‘z arbitraj qonunchiligini yanada liberallashtirishni istasa, u delokalizatsiya nazariyasi tomon — ya'ni arbitraj joyidagi bekor qilinishning tan olishga avtomatik ta'sir qilmasligi tomon — siljishi mumkin, bu esa xususan TIAC qarorlarining xalqaro obro‘sini oshirishga (4.5-bandda ko‘rsatilgan muammoni) qisman yordam berishi mumkin.

2. Tan olish va ijro etishning protsessual tartibi: ekzekvatura mexanizmi

Xalqaro amaliyotda «ekzekvatura» atamasi — bu xorijiy (yoki, O‘zbekiston bo‘yicha, hatto mahalliy o‘tkazilgan xalqaro) arbitraj qarorini davlat sudi tomonidan milliy sud aktining yuridik kuchiga tenglashtiruvchi va uning majburiy ijrosiga ruxsat beruvchi protsessual harakatni bildiradi [13]. O‘zbekiston qonunchiligida ushbu mexanizm ikki bosqichli tekshiruv tamoyiliga asoslanadi: birinchi bosqichda sud faqat formal shartlarning bajarilganligini va Qonunning 52-moddasida (Nyu-York konvensiyasining V moddasiga muvofiq keladigan) ko‘rsatilgan cheklangan bosh tortish asoslarining yo‘qligini tekshiradi, ikkinchi bosqichda esa — agar birinchi bosqich muvaffaqiyatli o‘tsa — qaror mohiyati bo‘yicha qayta ko‘rib chiqilmasdan ijro varaqasi beriladi [3; 15]. Bizning nazarimizda, aynan mana shu — mohiyatan qayta ko‘rib chiqishning taqiqlanishi (interdiction of révision au fond) — tan olish institutining eng muhim tamoyili bo‘lib, u arbitrajning yakuniyligi va samaradorligini ta'minlaydi.

Qonunning 51-moddasiga muvofiq, arbitraj qarorini ijro etishga doir ariza bilan murojaat qiluvchi taraf sudga arbitraj qarorining asl nusxasi yoki uning tasdiqlangan nusxasi, shuningdek arbitraj kelishuvining asl nusxasi yoki uning tasdiqlangan nusxasini taqdim etishi shart [3; 9]. Bizningcha, arbitraj kelishuvining alohida taqdim etilishini talab qilish — bu YUNSITRAL Namunaviy qonunida nazarda tutilgan standart talab bo‘lsa-da — amaliyotda ba'zan qo‘shimcha to‘siqqa aylanishi mumkin, xususan agar arbitraj kelishuvi asosiy shartnomaning bir qismi (arbitraj bandi) sifatida tuzilgan bo‘lsa va uning alohida nusxasi taraflarda saqlanmagan bo‘lsa.

Protsessual jihatdan muhim ahamiyatga ega bo‘lgan yana bir norma — arizani ko‘rib chiqish uchun sud yurisdiksiyasi masalasidir. Iqtisodiy protsessual kodeksga muvofiq, xorijiy sud yoki arbitraj qarorini tan olish va ijro etish to‘g‘risidagi arizalar faqat Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar iqtisodiy sudlari tomonidan, qarz oluvchining joylashgan yoki yashash joyi bo‘yicha ko‘rib chiqiladi; agar qarz oluvchining joylashgan joyi noma'lum bo‘lsa — uning mol-mulki joylashgan joy bo‘yicha [9; 21]. Bizning fikrimizcha, bunday markazlashtirilgan yurisdiksiya (tuman/shahar iqtisodiy sudlariga emas, faqat yuqori bosqich sudlariga berilishi) ijobiy hodisa hisoblanadi, chunki u ushbu murakkab, xalqaro elementga ega ishlarni yuqori malakali sudyalar tomonidan ko‘rib chiqilishini ta'minlaydi.

Muddat masalasi ham alohida e'tiborga loyiq: qonunchilikka ko‘ra, arbitraj qarori uning qonuniy kuchga kirgan sanasidan boshlab uch yil ichida majburiy ijro uchun taqdim etilishi mumkin, agar xalqaro shartnomada boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo‘lsa [21]. Bizningcha, uch yillik muddat xalqaro amaliyotda keng tarqalgan o‘rtacha ko‘rsatkichga mos keladi, biroq muddatning o‘tib ketishi bilan bog‘liq bahslar — masalan, qaror qachon «kuchga kirgan» deb hisoblanishi, ayniqsa ko‘p bosqichli (birinchi instansiya va apellyatsiya) arbitraj tizimlarida — hali ham amaliyotda noaniqlik manbai bo‘lib qolmoqda.

Nihoyat, Qonunning 30-moddasi arbitraj sudi tomonidan belgilangan ta'minlov choralarining ham tan olinishi va ijro etilishi mumkinligini nazarda tutadi, bu esa arbitraj joyidan qat'i nazar amalga oshiriladi [3]. Bizning nazarimizda, bu norma — garchi u YUNSITRAL Namunaviy qonunining zamonaviy (2006 yildagi) tahririga mos kelsa-da — O‘zbekiston sud amaliyotida hali yetarlicha sinovdan o‘tmagan, chunki ta'minlov choralarini tan olish bo‘yicha e'lon qilingan sud amaliyoti hozircha kam.

Tan olish institutidan tashqari, iqtisodiy sudlar arbitraj jarayoniga bir qator ko‘maklashuv funksiyalarini ham bajaradi: arbitrni tayinlash, arbitrga e'tiroz bildirilganda uni qondirish, dalillarni to‘plashda ko‘maklashish va, eng muhimi, arbitraj joyi O‘zbekistonda bo‘lgan taqdirda arbitraj qarorini bekor qilish to‘g‘risidagi arizalarni ko‘rib chiqish [5; 16]. Bizning nazarimizda, ushbu ko‘maklashuv funksiyalari va tan olish funksiyasi o‘rtasidagi nisbatni tushunish muhim: agar arbitraj joyi O‘zbekistonda bo‘lsa, norozi taraf qarorni faqat bekor qilish to‘g‘risida ariza berish orqali (Qonunning 50-moddasi asosida, cheklangan asoslar bo‘yicha) shikoyat qilishi mumkin, tan olishdan bosh tortish esa alohida, mustaqil protsedura hisoblanadi. Bizningcha, bu ikki mexanizm — bekor qilish va tan olishdan bosh tortish — o‘rtasidagi farqni aniq tushunish amaliyotchilar uchun katta ahamiyatga ega, chunki ularning asoslari qisman bir-biriga mos kelsa-da (masalan, protsedura buzilishi ikkalasida ham asos bo‘lishi mumkin), ularning protsessual oqibatlari tubdan farq qiladi: birinchisi qarorni butunlay yo‘q qiladi, ikkinchisi esa faqat uning ma'lum bir davlat hududida ijro etilishini oldini oladi.

Sud protsedurasidan tashqari, tan olish jarayoniga bilvosita, ammo muhim ta'sir ko‘rsatuvchi yana bir mexanizm — arbitraj muassasasining o‘zi tomonidan amalga oshiriladigan ichki sifat nazoratidir. Xususan, TIAC Arbitraj sudi o‘z vakolatlari doirasida arbitrlar tomonidan tayyorlangan qaror loyihalarini (draft awards) reglamentga muvofiqligi va ijro etilishi mumkinligi (enforceability) nuqtai nazaridan tekshiradi, bu esa qarorning keyinchalik davlat sudida tan olinishida protsessual xatolarga yo‘l qo‘yilishining oldini olishga xizmat qiladi [35]. Bizning nazarimizda, bunday ichki nazorat mexanizmi — garchi u davlat sudining tan olish bosqichidagi tekshiruvini almashtira olmasa-da — amaliy jihatdan katta ahamiyatga ega, chunki u bosh tortish asoslarining (xususan protsedura buzilishi bilan bog‘liq asoslarning) dastlabki bosqichdayoq, ya'ni qaror chiqarilishidan oldin bartaraf etilishiga yordam beradi. Bizningcha, bunday «ikki bosqichli» sifat nazorati — birinchi bosqichda arbitraj muassasasining ichki tekshiruvi, ikkinchi bosqichda davlat sudining tan olish jarayonidagi tekshiruvi — TIAC kabi yosh institutlar uchun ayniqsa muhim, chunki u markazning boshidanoq yuqori sifat standartlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Arbitraj xarajatlari va yig‘imlarining shaffofligi masalasi ham tan olish institutining amaliy foydaliligiga bilvosita ta'sir ko‘rsatadi. TIAC moslashuvchan arbitraj yig‘imlari tizimini qo‘llaydi, unda yig‘im nizo summasiga bog‘liq holda hisoblanadi, bu esa davlat sudlaridagi qat'iy davlat boji tizimidan farq qiladi [33]. Bizning nazarimizda, xarajatlarning oldindan bashorat qilinishi — ayniqsa kichik va o‘rta biznes subyektlari uchun — arbitrajni tanlash-tanlamaslik qarorida muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, agar keyinchalik arbitraj qarori tan olinmasa (masalan, «davlat siyosati» asosida), taraf nafaqat asosiy nizo bo‘yicha, balki qo‘shimcha ravishda arbitraj xarajatlari bo‘yicha ham yo‘qotishga uchraydi. Bizningcha, aynan mana shu — arbitraj xarajatlarining «yo‘qolishi» xavfi — tan olishdan bosh tortish asoslarining oldindan bashorat qilinishi nechog‘lik muhim ekanligini yana bir bor ta'kidlaydi va 5-bobning birinchi va sakkizinchi muammolari bilan bevosita bog‘liq.

3. Tan olishdan bosh tortish asoslari: nazariy-huquqiy tahlil

Qonunning 52-moddasi (Nyu-York konvensiyasining V moddasiga muvofiq keladigan) tan olish va ijro etishdan bosh tortish uchun yopiq (исчерпывающий) ro‘yxatni belgilaydi, bu ro‘yxat ikki guruhga bo‘linadi [1; 3; 15]. Birinchi guruh — manfaatdor tomon (ya'ni qarz oluvchi) tomonidan isbotlanishi lozim bo‘lgan asoslar: arbitraj kelishuvi taraflaridan birining muomala layoqatiga ega emasligi yoki kelishuvning haqiqiy emasligi; tomonning arbitr tayinlanishi yoki jarayon haqida tegishli tarzda xabardor qilinmaganligi yoki boshqa sabablarga ko‘ra o‘z pozitsiyasini bayon eta olmaganligi; qarorning arbitraj kelishuvi doirasidan tashqariga chiqishi; arbitraj tarkibi yoki protsedurasining kelishuvga yoki qonunga muvofiq bo‘lmaganligi; qaror hali majburiy kuchga kirmaganligi yoki bekor qilinganligi. Ikkinchi guruh — sud tomonidan o‘z tashabbusi bilan (ex officio) tekshiriladigan asoslar: nizo predmetining O‘zbekiston qonunchiligiga ko‘ra arbitraj ko‘rib chiqishi mumkin bo‘lmagan (noarbitrabellik) xarakterga ega ekanligi va qarorni tan olish yoki ijro etishning O‘zbekiston Respublikasi davlat siyosatiga (public policy) zid kelishi yoki unga tahdid solishi.

Bizning nazarimizda, ushbu ikki guruhli tuzilma xalqaro standartlarga to‘liq mos keladi va o‘zboshimchalik bilan bosh tortishning oldini olishga qaratilgan muhim kafolat hisoblanadi. Shu bilan birga, amaliyotchi yuristlar tomonidan qayd etilishicha, ushbu asoslar orasida «davlat siyosati»

tushunchasi eng keng va eng kam bashorat qilinadigan asos hisoblanadi [13]. Bizningcha, aynan mana shu noaniqlik — «davlat siyosati» tushunchasining qonunda ochib berilmaganligi — amaliyotda eng katta huquqiy noaniqlik manbai bo‘lib, bu masala 5-bobning markaziy muammolaridan biriga aylanadi.

Tomonning tegishli tarzda xabardor qilinmaganligi asosi ham alohida chuqur tahlilga loyiq, chunki u nafaqat arbitraj qarorlarini, balki xorijiy sud qarorlarini tan olishda ham keng qo‘llaniladi. Bizning fikrimizcha, ushbu asosning mazmuni — ya'ni «tegishli xabardor qilish»ning aniq mezonlari (masalan, vakolatxat berilgan vakil orqali xabardor qilish tegishli hisoblanadimi yoki yo‘qmi) — qonunda batafsil ochib berilmagan, bu esa sudlarga keng erkin ko‘rib chiqish imkoniyatini beradi. Ushbu masalaning amaliy dolzarbligini biz 4.2-bandda O‘zbekiston Oliy xo‘jalik sudi qarorining Rossiyada tan olinmaganligi кейси misolida ko‘rsatamiz.

Noarbitrabellik masalasi ham muhim ahamiyatga ega: O‘zbekiston qonunchiligiga ko‘ra ayrim toifadagi nizolar (masalan, ma'muriy-huquqiy xarakterdagi nizolar, bankrotlik to‘g‘risidagi ishlar, ko‘chmas mulkka bo‘lgan huquqlarni davlat ro‘yxatidan o‘tkazish bilan bog‘liq nizolar) arbitraj ko‘rib chiqishi doirasidan tashqarida qoladi [3]. Bizningcha, noarbitrabellik doirasining aniq va tor belgilanishi muhim, chunki uning haddan tashqari keng talqin qilinishi amalda xalqaro tijorat arbitrajining amaliy foydaliligini pasaytiradi — bu, ayniqsa, tabiiy resurslar va davlat ishtirokidagi korxonalar bilan bog‘liq nizolarda dolzarb, chunki bunday nizolarda «davlat manfaati» argumentidan noarbitrabellikni asoslash uchun foydalanish xavfi mavjud.

Qiyosiy huquq nuqtai nazaridan, Rossiya, Qozog‘iston va Belarusiya kabi qo‘shni davlatlarning xo‘jalik/iqtisodiy protsessual kodekslari ham xuddi shunday, Nyu-York konvensiyasining V moddasiga muvofiq keluvchi asoslar tizimini qo‘llaydi [13; 19; 20]. Bizning nazarimizda, mintaqaviy amaliyotning bunday yaqinligi — bir tomondan — huquqiy bashorat qilinishni oshiradi, chunki xalqaro biznes bir necha davlat yurisdiksiyasida deyarli bir xil me'yorlarga tayanishi mumkin, ikkinchi tomondan esa, bu degani mintaqadagi barcha davlatlarda «davlat siyosati» asosining talqinidagi noaniqlik muammosi ham umumiy, tizimli xarakterga ega, deb xulosa qilish mumkin.

Isbot yuki masalasi ham nazariy va amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega. Nyu-York konvensiyasining umumiy mantig‘iga ko‘ra, birinchi guruh asoslarini (arbitraj kelishuvining haqiqiy emasligi, tegishli xabardor qilinmaganlik va h.k.) isbotlash yuki to‘liq qarz oluvchi (ya'ni tan olishga qarshi chiquvchi taraf) zimmasida bo‘lishi lozim, sud esa bu asoslarni faqat taraf ilgari surganida tekshiradi [15; 37]. Ikkinchi guruh asoslari (noarbitrabellik va davlat siyosati) esa sud tomonidan taraflarning iltimosisiz, mustaqil ravishda tekshiriladi. Bizning nazarimizda, ushbu taqsimotning to‘g‘ri qo‘llanilishi amaliyotda katta ahamiyatga ega: agar sud xato ravishda isbot yukini kredit beruvchi (ya'ni tan olishni so‘rovchi) zimmasiga yuklasa, bu Nyu-York konvensiyasining «arbitraj-do‘st» (pro-enforcement) yo‘naltirilganligiga zid keladi va amalda tan olishni sun'iy ravishda qiyinlashtiradi. Bizningcha, sudlarning bunday yondashuvni to‘g‘ri qo‘llashini ta'minlash uchun maxsus sudyalar tayyorgarligi zarur — bu masala 5-bobning uchinchi muammosida ko‘rib chiqiladi.

Nihoyat, sud tekshiruvining standarti (standard of review) masalasi ham alohida e'tiborga loyiq. Xalqaro amaliyotda keng tan olingan yondashuvga ko‘ra, tan olish bosqichidagi sud nazorati «minimal» yoki «yengil» (light-touch) xarakterga ega bo‘lishi, ya'ni sud arbitrlarning moddiy-huquqiy yoki dalillarni baholash bo‘yicha xulosalarini qayta ko‘rib chiqmasligi, faqat protsessual va yopiq ro‘yxatdagi asoslarni tekshirishi lozim [37; 38]. Bizning nazarimizda, ushbu «yengil nazorat» standarti O‘zbekiston qonunchiligida to‘g‘ridan-to‘g‘ri, aniq ta'riflanmagan, bu esa amaliyotda ayrim sudlarning — ayniqsa «davlat siyosati» asosini talqin qilishda — de-fakto qarorni mohiyatan qayta ko‘rib chiqishga moyil bo‘lishi xavfini keltirib chiqarishi mumkin. Bizningcha, bu — 3-bobning markaziy xulosalaridan biri bo‘lib, u 5-bobda taklif etiladigan «davlat siyosati»ni tor talqin qilish tavsiyasi bilan bevosita bog‘liq.

Bizningcha, alohida tushuntirishga muhtoj bo‘lgan yana bir muhim nazariy masala — arbitraj qarorlarini tan olish rejimi bilan xorijiy davlat sudlari qarorlarini tan olish rejimi o‘rtasidagi tafovutdir. Agar arbitraj qarorlari uchun ko‘p tomonlama Nyu-York konvensiyasi yagona va universal asos bo‘lib xizmat qilsa, xorijiy sud qarorlari uchun bunday universal ko‘p tomonlama shartnoma mavjud emas — ular MDH doirasidagi Minsk (1993) va Kiev (1992) konvensiyalari, ikki tomonlama shartnomalar yoki, ularning yo‘qligida, o‘zaro ta'minlash (взаимность) tamoyili asosida tan olinadi [7; 8; 13]. Amaliyotchi yuristlar tomonidan qayd etilishicha, shartnoma yo‘qligida o‘zaro ta'minlashni isbotlash amalda ancha

qiyin, va sudlar ko‘pincha aynan shu asosda rad javobi berishadi [13; 14]. Bizning nazarimizda, ushbu tafovutning amaliy ahamiyati katta: u xalqaro tijorat shartnomalarini tuzuvchi tomonlarga aniq signal beradi — agar tomonlar nizoni davlat sudida emas, balki arbitrajda (masalan, TIAC yoki boshqa Nyu-York konvensiyasi doirasidagi institutlarda) hal qilishni ko‘zda tutuvchi band kiritsalar, ular xorijiy sud qarorini tan olishdagi noaniq o‘zaro ta'minlash muammosidan butunlay qochib, ancha bashorat qilinadigan Nyu-York konvensiyasi rejimidan foydalanishlari mumkin. Bizningcha, aynan mana shu amaliy farq — arbitraj bandining oldindan shartnomaga kiritilishining amaliy ahamiyati — O‘zbekiston yuridik ta'limida va yuridik konsalting amaliyotida yetarlicha targ‘ib qilinmayapti, bu esa alohida e'tiborga molik kamchilik hisoblanadi.

Nyu-York konvensiyasining II moddasi arbitraj kelishuvining yozma shaklda tuzilishini talab qiladi, bu talab Qonunda ham aks etgan [1; 3]. Zamonaviy xalqaro amaliyotda «yozma shakl» tushunchasi keng talqin qilinadi va u elektron xat-alishuv, elektron pochta orqali almashilgan xabarlarni ham o‘z ichiga oladi — bu yondashuv YUNSITRAL Namunaviy qonunining 2006 yildagi tahririda aniq mustahkamlangan [2]. Bizning nazarimizda, raqamli iqtisodiyot sharoitida bitimlarning tobora ko‘proq elektron shaklda, jumladan xalqaro elektron savdo platformalari orqali tuzilayotganini hisobga olsak, arbitraj kelishuvining «yozma shakl» talabini keng va zamonaviy tarzda — elektron hujjat aylanishi, SMS-xabarlar yoki messenjerlar orqali almashilgan yozishmalarni ham qamrab oladigan tarzda — talqin qilish zarurligi tobora dolzarblashib bormoqda. Bizningcha, O‘zbekiston sud amaliyotida bu masala bo‘yicha hali yetarlicha aniq va izchil yondashuv shakllanmagan, bu esa kelgusida, xususan raqamli tijorat sohasidagi nizolar ko‘payishi bilan, muammoli bo‘lishi mumkin.

Yakuniy, ammo muhim nazariy masala — «shoshilinch arbitr» (emergency arbitrator) instituti va uning tan olish tizimidagi o‘rnidir. Zamonaviy arbitraj reglamentlarining aksariyati (jumladan TIAC reglamenti) tomonlarga asosiy arbitraj tribunali shakllantirilishidan oldin shoshilinch ta'minlov choralarini olish imkonini beruvchi «shoshilinch arbitr» institutini nazarda tutadi. Bizning nazarimizda, bunday shoshilinch arbitr qarorlarining O‘zbekiston sudlarida tan olinishi masalasi — Qonunning 30-moddasi umumiy tarzda ta'minlov choralarini tan olishni nazarda tutgan bo‘lsa-da — hali amaliyotda sinovdan o‘tmagan, chunki «shoshilinch arbitr» tushunchasining o‘zi Qonunda alohida ta'riflanmagan. Bizningcha, bu — kelgusi qonunchilik takomillashtirish ishlarida alohida e'tiborga molik bo‘shliq bo‘lib, uni bartaraf etish xalqaro tijoratning tezkor, zamonaviy talablariga javob berish uchun zarur.

Yuqoridagi uchta bobda ko‘rib chiqilgan nazariy-me'yoriy tahlil, bizningcha, faqat real vaziyatlar bilan boyitilganda o‘zining to‘liq isbotlovchi kuchiga ega bo‘ladi. Shu sababli mazkur bobda biz oltita konkret кейсni — ularning har birini alohida muammo va shu muammoga oid aniq yechim taklifi bilan birga — batafsil tahlil qilamiz. Кейсларni tanlashda biz ularning ochiq va tekshirilishi mumkin bo‘lgan manbalarga asoslanganligi hamda tan olish institutining turli jihatlarini (davlatga qarshi ijro, o‘zaro tan olish muammosi, ichki muvaffaqiyatli amaliyot, xorijda tan olinish muammosi) qamrab olishidan kelib chiqdik.

Metodologik aniqlik uchun shuni alohida ta'kidlash lozim: 4.1-bandda tahlil qilinadigan Oxus Gold ishi rasman investitsiya arbitraji (investor-davlat nizosi) rejimiga tegishli bo‘lib, u sof tijorat arbitraji (ikki xususiy tomon o‘rtasidagi arbitraj) rejimidan ba'zi jihatlari bilan farqlanadi — xususan, investitsiya arbitrajida ko‘pincha ikki tomonlama investitsiyalarni himoya qilish shartnomasi (BIT) asosiy huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Shunga qaramay, bizning nazarimizda, bu ishni tahlilga kiritish to‘g‘ri, chunki, birinchidan, Oxus Gold arbitraji ham (investitsiya nizosi bo‘lsa-da) tijorat arbitraji singari Nyu-York konvensiyasi asosida tan olinishi va ijro etilishi so‘ralgan, ikkinchidan, davlat ishtirokidagi nizolarning umumiy institutsional dinamikasi (suveren immunitet, protsessual cho‘zish strategiyalari) ikkala rejimda ham katta o‘xshashlikka ega. Bizningcha, aynan mana shu o‘xshashlik investitsiya va tijorat arbitraji o‘rtasidagi rejim farqidan qat'i nazar, davlat ishtirokidagi nizolarni alohida tahlil qilishni oqlaydi.

Tanlangan oltita кейсni tizimli tarzda joylashtirish maqsadida ularni ikki katta guruhga bo‘lish mumkin: birinchi guruh — transchegaraviy, xalqaro miqyosdagi murakkab holatlar (4.1- va 4.2-bandlar, ya'ni Oxus Gold va Rossiya-O‘zbekiston o‘zaro tan olish кейслари), bu yerda asosiy muammo davlat ishtiroki va o‘zaro ishonch tanqisligi bilan bog‘liq; ikkinchi guruh — ichki, iqtisodiy sudlar amaliyotidagi nisbatan muvaffaqiyatli holatlar (4.3- va 4.4-bandlar), bu yerda asosiy muammo bu ijobiy tajribani kengaytirish va xalqaro miqyosda tanitishdir. Beshinchi кейс (4.5-band, TIAC) esa ikki guruh

o‘rtasidagi ko‘prik vazifasini bajaradi — u ichki institutning xalqaro obro‘ orttirish jarayonini ko‘rsatadi. Bizningcha, bunday guruhlashtirish shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonning tan olish instituti «ichkarida» yaxshi ishlayotgan, ammo «tashqarida» hali to‘liq ishonchga ega bo‘lmagan tizim sifatida tavsiflanishi mumkin.

Britaniyalik Oxus Gold plc kompaniyasi 2011 yil avgustda O‘zbekiston hukumatiga qarshi Xalqaro savdo palatasi (ICC) qoshidagi arbitrajga da'vo bilan murojaat qildi, unda kompaniya investitsiyalarining ekspropriatsiya qilingani uchun 1,2 milliard AQSh dollari miqdorida tovon undirishni talab qildi [24; 26]. 2015 yil 17 dekabrda Parijda o‘tirgan arbitraj tribunali (Per Tersiye, Brijit Shtern, Mark Lalond tarkibida) da'voning 99 foizini rad etib, faqat 13 million AQSh dollari miqdorida O‘zbekiston zimmasiga majburiyat yukladi [22; 31]. Oxus Gold ushbu qarorni Parij Apellyatsiya sudida shikoyat qildi, biroq 2019 yil 14 mayda sud shikoyatni rad etdi [31]. Shu bilan bir vaqtda, Oxus Gold bilan kelishuv asosida qarorni undirish huquqini qo‘lga kiritgan Gretton Ltd. kompaniyasi Parij apellyatsiyasi yakunini kutmasdan, 2018 yil iyulda AQSh Kolumbiya okrugi federal sudiga arbitraj qarorini tan olish va ijro etish to‘g‘risida ariza bilan murojaat qildi [25; 31]. O‘zbekiston tomoni ushbu arizani sudning suveren immunitet, shaxsiy va predmet yurisdiksiyasining yo‘qligi, shuningdek forum non conveniens (noqulay forum) doktrinasiga asoslanib rad etishni so‘radi [25; 27; 31]. AQSh sudi 2019 yil 30 iyulda O‘zbekiston talablarining bir qismini qondirib, qolgan masalalar bo‘yicha maxsus tinglovni tayinladi [25; 31].

Bizning nazarimizda, ushbu keйc davlat ishtirokidagi arbitraj qarorlarini ijro ettirishning institutsional murakkabligini yaqqol namoyon etadi: davlat — oddiy xususiy taraflardan farqli o‘laroq — suveren immunitet, diplomatik va protsessual himoya vositalarining keng arsenaliga ega bo‘lib, bu vositalar arbitraj qarorining amaliy ijrosini yillar davomida cho‘zishi mumkin (Oxus Gold ishida — 2011 yildan 2019 yilgacha, ya'ni sakkiz yildan ortiq). Bizningcha, bu — arbitraj institutining tub paradoksini ko‘rsatadi: arbitraj tez va yakuniy yechim topish vositasi sifatida yaratilgan bo‘lsa-da, davlat qatnashgan nizolarda uning amaliy ijrosi oddiy sud jarayonidan ham uzoqroq davom etishi mumkin.

Bizningcha, ushbu muammoni to‘liq bartaraf etib bo‘lmaydi — chunki suveren immunitet xalqaro huquqning tan olingan instituti — biroq uni yumshatish mumkin. Birinchidan, O‘zbekiston davlat ishtirokidagi barcha yirik tijorat shartnomalariga aniq va keng qamrovli suveren immunitetdan voz kechish bandini (waiver of sovereign immunity) kiritishni institutsional amaliyot sifatida joriy etishi lozim — bu, xorijiy sudlarda immunitet asosida cho‘zilishlarni sezilarli kamaytiradi. Ikkinchidan, davlat ishtirokidagi nizolar bo‘yicha arbitraj qarorlarini ixtiyoriy ijro etish mexanizmini — ya'ni sud majburlashini kutmasdan davlat tomonidan qarorni tan olish va ixtiyoriy to‘lash tartibini — Moliya vazirligi darajasida institutsionallashtirish kerak, bu esa mamlakatning xalqaro obro‘siga ijobiy ta'sir ko‘rsatadi va kelgusi investorlar uchun ijobiy signal beradi.

Bizning nazarimizda, ushbu ish AQSh sudi tomonidan ko‘rib chiqilgan protsessual bahslarning tafsilotlari ham alohida o‘rganishga loyiq. O‘zbekiston tomoni, xususan, AQShning Chet davlatlar suveren immuniteti to‘g‘risidagi qonuni (FSIA)da nazarda tutilgan arbitraj istisnosi (arbitration exception) Gretton Ltd.ga — u Oxus Gold bilan tuzilgan asl arbitraj kelishuvining tarafi bo‘lmagani sababli — tatbiq etilmasligi kerakligini asosladi [31]. Sud, boshqa amaliyot (jumladan Balkan Energy Ltd. v. Republic of Ghana ishi) asosida, arbitraj istisnosining qo‘llanilishi uchun da'vogarning aynan asl arbitraj kelishuvi tarafi bo‘lishi shart emasligini, faqat qaror arbitraj kelishuvi asosida chiqarilgan bo‘lishi yetarli ekanligini ko‘rsatib, ushbu argumentni rad etdi [31]. Bizningcha, bu — davlatlarning arbitraj qarorlari ijrosiga qarshi turishda qo‘llaydigan strategiyalarining xilma-xilligini (immunitet, yurisdiksiya, forum non conveniens, kontragent identifikatsiyasi) yaqqol ko‘rsatadi, va bu strategiyalarning har biri alohida-alohida vaqt va resurs talab qiladi — bu esa 4.1-bandning asosiy xulosasini yanada mustahkamlaydi.

O‘zbekiston aksiyadorlik kompaniyasi Rossiya arbitrazh sudiga O‘zbekiston Oliy xo‘jalik sudining qarori — unga ko‘ra rossiyalik yopiq aksiyadorlik jamiyatidan qarz va penya undirilishi lozim edi — ni tan olish va ijro etish to‘g‘risida ariza bilan murojaat qildi. Rossiya arbitrazh sudi ushbu arizani rad etdi, sababi sifatida rossiyalik javobgarning O‘zbekiston sudidagi jarayon vaqti va joyi haqida tegishli tarzda xabardor qilinmaganligini — xususan uning vakilining jarayonda ishtirok etish vakolatiga ega emasligini — ko‘rsatdi [23]. Rossiya Federatsiyasi Moskva okrugi Federal arbitrazh sudining amaliyot sharhida ushbu ish alohida ta'kidlanib, xorijiy sud vakilining vakolatlarini tekshirmasdan uni «tegishli xabardor qilingan» deb hisoblash noto‘g‘ri ekanligi ko‘rsatilgan [23].

Bizning nazarimizda, ushbu keйc — garchi u Rossiya sudi tomonidan O‘zbekiston qarorining tan olinmaganligi haqida bo‘lsa-da — simmetrik tarzda O‘zbekiston sudlari uchun ham muhim ogohlantiruvchi ahamiyatga ega: agar xorijiy sud yoki arbitraj tomonidan O‘zbekiston tarafi «tegishli xabardor qilingan» deb topilib, aslida uning vakili tegishli vakolatga ega bo‘lmagan bo‘lsa, xuddi shunday vaziyat O‘zbekiston tomonida ham yuzaga kelishi mumkin. Bizningcha, bu — 3-bobda ko‘rsatilgan «tegishli xabardor qilish» mezonlarining qonunda yetarlicha ochib berilmaganligi muammosining amaliy, konkret ko‘rinishidir, va u nafaqat qarz oluvchini himoya qilish, balki kredit beruvchining huquqlarini oldindan bashorat qilingan tarzda ta'minlash nuqtai nazaridan ham muhim.

Bizningcha, ushbu muammoni hal qilishning eng aniq yo‘li — Iqtisodiy protsessual kodeksga yoki Oliy sud Plenumining tegishli qaroriga «tegishli xabardor qilish»ning aniq mezonlarini kiritish: xususan, vakil orqali xabardor qilish faqat vakilning aynan shu jarayonda ishtirok etish uchun berilgan, notarial tasdiqlangan va sanasi ko‘rsatilgan vakolatnomaga ega bo‘lgan taqdirdagina «tegishli» deb topilishi mumkinligini belgilash. Bizning nazarimizda, bunday aniq va tekshirilishi oson mezonning joriy etilishi nafaqat ichki, balki xalqaro amaliyotda ham O‘zbekiston sudlarining qarorlarini yanada bashorat qilinadigan va shu bilan birga xorijiy sudlar tomonidan ham osonroq tan olinadigan qiladi — bu, o‘z navbatida, 4.5-bandda ko‘rib chiqiladigan «eksport» muammosini ham qisman yechishga yordam beradi.

Rossiya eksport kreditlarini sug‘urtalash agentligi «Rid Tashkent Servis» korxonasiga qarshi ish bo‘yicha Toshkent iqtisodiy sudi Rossiya Federatsiyasi Savdo-sanoat palatasi qoshidagi Xalqaro tijorat arbitraj sudining (MKAC) 232/2018-sonli ishi bo‘yicha qarorini tan oldi va ijro etdi, natijada rossiyalik kompaniya 1,4 million AQSh dollaridan ortiq mablag‘ni undirib oldi [32]. Bu — TIAC sekretariati ma'lumotlariga ko‘ra markaz tashkil etilganidan buyon O‘zbekiston hududida uning barcha arbitraj qarorlari 100 foiz tan olingani va ijro etilganini tasdiqlovchi amaliyotning bir qismidir [32].

Bizning nazarimizda, ushbu keйc — 4.1- va 4.2-bandlardagi murakkab holatlardan farqli o‘laroq — tizimning ijobiy tomonini ko‘rsatadi, biroq shu bilan birga muhim savol tug‘diradi: agar ichki tan olish amaliyoti (xususiy tomonlar o‘rtasidagi, davlat ishtirokisiz nizolarda) haqiqatan ham 100 foizga yaqin samaradorlikka ega bo‘lsa, nima uchun bu ijobiy tajriba xalqaro miqyosda (masalan, Oxus Gold kabi davlat ishtirokidagi nizolarda) takrorlanmaydi? Bizningcha, bu farq shuni ko‘rsatadiki, muammo umuman tan olish mexanizmining o‘zida emas, balki aynan davlat manfaatlari bilan bog‘liq nizolarning alohida, o‘ziga xos institutsional dinamikasida yotadi.

Bizningcha, ushbu ijobiy amaliyotni mustahkamlash va kengaytirish uchun quyidagi ikki chorani ko‘rish lozim: birinchidan, iqtisodiy sudlarning xususiy tomonlar o‘rtasidagi arbitraj qarorlarini tan olish bo‘yicha ijobiy amaliyotini institutsional xotira sifatida saqlash va tizimlashtirish maqsadida, TIAC va Oliy sud hamkorligida yillik statistik va tahliliy hisobot tayyorlash; ikkinchidan, ushbu ijobiy statistikani xalqaro auditoriya (xorijiy investorlar, reyting agentliklari) uchun ingliz tilida faol targ‘ib qilish, chunki bizning nazarimizda, hozirgi kunda bu ijobiy amaliyot haqidagi ma'lumot asosan mahalliy, rus tilidagi manbalarda qolib ketmoqda va xalqaro auditoriyaga yetarlicha yetib bormayapti.

«Газпром авиа» rossiyalik korxonasi va «Nukus xalqaro aeroporti» o‘rtasidagi nizo bo‘yicha Nukus tumanlararo iqtisodiy sudi Rossiya Savdo-sanoat palatasi qoshidagi MKACning 101/2016-sonli ishi bo‘yicha qarorini tan oldi va ijro etdi [32]. Bizning nazarimizda, ushbu keйc alohida ahamiyatga ega, chunki u nafaqat poytaxt (Toshkent) sudlari, balki hududiy — Qoraqalpog‘iston Respublikasidagi — iqtisodiy sud ham xalqaro arbitraj qarorlarini tan olish bo‘yicha murakkab, xalqaro elementga ega ishlarni muvaffaqiyatli ko‘rib chiqa olishini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, bizning nazarimizda, bitta muvaffaqiyatli hududiy keйcning mavjudligi hali barcha hududiy sudlarning bir xil darajada tayyorgarlikka ega ekanligini anglatmaydi. 2-bobda ko‘rsatilganidek, arbitraj bilan bog‘liq ishlar faqat Qoraqalpog‘iston, viloyat va Toshkent shahar darajasidagi iqtisodiy sudlarga tegishli bo‘lsa-da, bu sudlarning barchasida xalqaro tijorat arbitraji bo‘yicha ixtisoslashgan sudyalar yoki bo‘limlar mavjudligi kafolatlanmagan, bu esa amaliyotda sud qarorlarining sifat va yondashuv jihatidan bir xil bo‘lmasligi xavfini tug‘diradi.

Bizningcha, barcha vakolatli (Qoraqalpog‘iston, viloyat, Toshkent shahar) iqtisodiy sudlarida xalqaro tijorat arbitraji va xorijiy sud qarorlarini tan olish masalalari bo‘yicha ixtisoslashgan sudyalarni tayyorlash bo‘yicha doimiy, Oliy sud tomonidan muvofiqlashtiriladigan malaka oshirish dasturini joriy etish, shuningdek TIAC va boshqa xalqaro arbitraj institutlari bilan hamkorlikda hududiy sudyalar uchun

amaliy seminarlar tashkil etish lozim. Bizning nazarimizda, bu — Nukus kabi hududiy sudlarning ijobiy tajribasini boshqa barcha vakolatli sudlarga tarqatishning eng samarali yo‘lidir.

TIAC sekretariati ma'lumotlariga ko‘ra, markaz tashkil etilganidan buyon uning barcha arbitraj qarorlari O‘zbekiston hududida 100 foiz tan olingan va ijro etilgan bo‘lsa-da, hozirgi kunda markaz qarorlarini xorijda — xususan Polsha va Xitoyda — tan olish jarayoni davom etmoqda [32]. TIAC vakillarining fikricha, bunda jiddiy muammolar bo‘lishi kutilmaydi, chunki O‘zbekiston Nyu-York konvensiyasining ishtirokchisi hisoblanadi, biroq markaz nisbatan yosh bo‘lgani sababli uning xalqaro miqyosdagi qarorlari ijrosi bo‘yicha hali ko‘p precedentlar to‘planmagan [35].

Bizning nazarimizda, bu — istalgan yangi arbitraj institutiga xos, ammo shunga qaramay real muammo: xorijiy sudlar, garchi Nyu-York konvensiyasi ularni istalgan ishtirokchi davlat arbitraj qarorini tan olishga majbur qilsa-da, amalda notanish, «yosh» arbitraj institutlarining qarorlariga nisbatan ko‘proq ehtiyotkorlik bilan yondashishi, ularning arbitraj protsedurasi, arbitrlar tarkibining sifati va qaror asoslanganligi masalalarini chuqurroq tekshirishi mumkin. Bizningcha, bu — huquqiy emas, balki institutsional-obro‘ (reputational) muammosi bo‘lib, u vaqt o‘tishi bilan, ko‘proq precedentlar to‘planishi bilan tabiiy ravishda kamayadi, biroq shu bilan birga uni faol boshqarish ham mumkin.

Bizningcha, TIAC o‘zining xalqaro obro‘sini tezlashtirilgan tarzda oshirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni ko‘rishi maqsadga muvofiq: birinchidan, Gonkong xalqaro arbitraj markazi (HKIAC) bilan mavjud hamkorlik singari, boshqa nufuzli xalqaro arbitraj institutlari (masalan, Singapur xalqaro arbitraj markazi, Stokgolm Savdo palatasi arbitraj instituti) bilan qo‘shma qoidalar va hamkorlik shartnomalarini kengaytirish; ikkinchidan, o‘z qarorlarining (taraflarning roziligi bilan, maxfiylikni saqlagan holda anonimlashtirilgan shaklda) muntazam nashr etilishini ta'minlash, bu esa xalqaro yuridik hamjamiyatga markaz amaliyotining sifati va izchilligini ko‘rsatish imkonini beradi; uchinchidan, xorijiy davlatlarning (jumladan Polsha va Xitoyning) sudlari va yuridik hamjamiyati bilan maqsadli muloqot va ta'lim tadbirlarini (seminarlar, konferensiyalar) tashkil etish orqali markaz haqidagi xabardorlikni oshirish.

Qo‘shni mintaqadagi qiyosiy tajribani ko‘rsatish maqsadida biz Belarusiya amaliyotidan bitta yirik кейсni ham qisqacha tahlil qilamiz. Stokgolm Savdo palatasi qoshidagi arbitraj instituti 2019 yil 24 aprelda Serbiyalik AO «E» kompaniyasi foydasiga Belarusiyalik OAO «G» kompaniyasidan 30,2 million AQSh dollaridan ortiq mablag‘ni undirish to‘g‘risida qaror chiqardi [20]. OAO «G» ushbu qarorni bekor qilish to‘g‘risida Shvetsiyaning Sveya apellyatsiya sudiga murojaat qildi, biroq sud 2021 yil 8 oktabrda uning arizasini rad etdi. Shundan so‘ng, 2021 yil 18 noyabrda Minsk shahar iqtisodiy sudi Stokgolm arbitraji qarorini qisman tan oldi va ijro etishga ruxsat berdi, bu qaror keyinchalik Belarusiya Oliy sudining iqtisodiy ishlar bo‘yicha kassatsiya kollegiyasi tomonidan ham tasdiqlandi [20].

Bizning nazarimizda, ushbu кейс O‘zbekiston uchun ikki jihatdan qimmatli: birinchidan, u ko‘rsatadiki, hatto yirik summadagi (30 million dollardan ortiq) va davlat ishtirokidagi korxonaga qarshi chiqarilgan arbitraj qarori ham, agar tegishli protsessual tartib to‘liq bajarilgan bo‘lsa (arbitraj joyidagi sudda bekor qilish to‘g‘risidagi ariza ko‘rib chiqilgan va rad etilgan bo‘lsa), qo‘shni davlat iqtisodiy sudi tomonidan muvaffaqiyatli tan olinishi mumkin. Ikkinchidan, bu кейс — bizning nazarimizda — Belarusiya sudlarining bunday yirik va murakkab ishlarni ko‘rib chiqishga tayyorligini ko‘rsatadi, bu esa O‘zbekiston uchun institutsional benchmark (etalon) vazifasini bajarishi mumkin: agar mintaqadagi qo‘shni davlat bunday darajadagi ishni muvaffaqiyatli ko‘rib chiqa olsa, O‘zbekiston iqtisodiy sudlari ham, tegishli tayyorgarlik va tajriba to‘planishi bilan, xuddi shunday darajadagi ishlarni ko‘rib chiqishga qodir bo‘lishi kerak.

Bizningcha, O‘zbekiston Oliy sudi mintaqadagi qo‘shni oliy sudlar (jumladan Belarusiya Oliy sudi) bilan mavjud yoki istiqbolli huquqiy hamkorlik va axborot almashish mexanizmlariga tayanib, xalqaro tijorat arbitraji bo‘yicha yirik va murakkab ishlar amaliyotini (jumladan yuqorida keltirilgan Stokgolm кейси kabi) muntazam o‘rganish va tegishli tajribani O‘zbekiston sudyalari uchun malaka oshirish dasturlariga kiritish bo‘yicha alohida yo‘nalishni institutsionallashtirishi maqsadga muvofiq — bu, bizning nazarimizda, 5-bobning uchinchi muammosida (sudyalar ixtisoslashuvi) taklif etilgan yechimni amaliy jihatdan boyitadigan qo‘shimcha vositadir.

Yuqoridagi tahlil negizida biz tan olish institutiga oid beshta o‘zaro bog‘liq tizimli muammoni ajratib ko‘rsatamiz hamda har bir muammo bo‘yicha aniq takliflarni ilgari suramiz.

Birinchi muammo — «davlat siyosati» (public policy) tushunchasining qonunda ochib berilmaganligi. Yuqotida ko‘rsatilganidek, ushbu asos amaliyotchilar tomonidan eng keng va eng kam bashorat qilinadigan asos sifatida baholanadi [13].

Oliy sud Plenumining alohida qarori orqali «davlat siyosati» tushunchasining tor va aniq talqinini berish zarur: unga faqat O‘zbekiston huquqiy tizimining tub, asosiy tamoyillariga (masalan, taraflarning tengligi, sud himoyasiga bo‘lgan konstitutsiyaviy huquq, halol muomala tamoyili) jiddiy va aniq zid kelish holatlarigina kiritilishi, oddiy moddiy-huquqiy xato yoki milliy qonunchilikning boshqacha talqini bu asosga kiritilmasligi lozimligini alohida ta'kidlash kerak.

Bizningcha, ushbu taklifning aniq tatbiq etilishini ko‘rsatish maqsadida, Oliy sud Plenumi qarorining taxminiy mazmunini quyidagicha tasavvur qilish mumkin: «Sudlar “Xalqaro tijorat arbitraji to‘g‘risida”gi Qonunning 52-moddasi ikkinchi qismining ikkinchi bandida nazarda tutilgan “davlat siyosati” asosini tor talqin qilishlari lozim. Ushbu asos faqat quyidagi holatlarda qo‘llanilishi mumkin: a) arbitraj qarorining ijrosi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan asosiy huquq va erkinliklarni bevosita buzsa; b) arbitraj qarori qonun bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri taqiqlangan harakatlarni (masalan, korrupsion bitimlarni) legallashtirsa; v) arbitraj qarorining tan olinishi O‘zbekiston Respublikasining xalqaro huquqiy majburiyatlariga zid kelsa. Arbitrlarning moddiy-huquqiy xulosalari bilan sudning rozi bo‘lmasligi, yoki milliy qonunchilikni boshqacha talqin qilinishi o‘z-o‘zidan “davlat siyosati” asosini qo‘llash uchun yetarli emas». Bizning nazarimizda, aynan mana shunday — konkret va operativ qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan — matn loyihasi sud amaliyotida birlik va bashorat qilinuvchanlikni sezilarli oshiradi.

Ikkinchi muammo — doimiy faoliyat yurituvchi arbitraj muassasalarini tashkil etish tartibining qonunda tartibga solinmaganligi. Gratanet tahlilida ta'kidlanganidek, hozirgi qonunchilik doimiy arbitraj muassasalarining tashkil etilish tartibini tartibga solmaydi, bu esa yangi tashkil etiladigan muassasalarni tegishli tarzda tashkil etilgan deb tan olishda qiyinchilik tug‘dirishi mumkin [9].

«Xalqaro tijorat arbitraji to‘g‘risida»gi Qonunga doimiy arbitraj muassasalarini davlat ro‘yxatidan o‘tkazish (yoki, muqobil variant sifatida, Adliya vazirligi yoki Savdo-sanoat palatasi huzurida reestrga kiritish) tartibini belgilovchi alohida modda kiritish, bunda ro‘yxatdan o‘tkazish uchun minimal talablar (masalan, arbitraj reglamentining mavjudligi, malakali arbitrlar ro‘yxati, moliyaviy barqarorlik) belgilanishi lozim.

Bizning nazarimizda, bunday ro‘yxatga olish tartibi haddan tashqari og‘ir yoki cheklovchi bo‘lmasligi, balki faqat minimal shaffoflik va ishonchlilik standartlarini ta'minlashga qaratilgan bo‘lishi zarur — aks holda u yangi arbitraj institutlarining paydo bo‘lishiga sun'iy to‘siq yaratishi mumkin, bu esa aynan 4.5-bandda ko‘rsatilgan «yosh institut» muammosini yanada kuchaytirishi mumkin. Bizningcha, muvozanatli yechim — ro‘yxatga olishni deklarativ (уведомительный) tartibda, ya'ni ruxsat berish emas, balki faqat xabardor qilish tartibida joriy etish bo‘lib, bu orqali institutsional shaffoflik ta'minlanadi, biroq yangi arbitraj muassasalarining tashkil etilishiga sun'iy to‘siqlar yaratilmaydi.

Uchinchi muammo — iqtisodiy sudlarning xalqaro tijorat arbitraji bo‘yicha ixtisoslashuvi darajasining bir xil emasligi. Yuqorida ko‘rsatilganidek, garchi Nukus kabi hududiy sud muvaffaqiyatli amaliyot ko‘rsatgan bo‘lsa-da, barcha vakolatli sudlarda bir xil darajadagi ixtisoslashuv kafolatlanmagan.

Oliy sud tizimida xalqaro tijorat arbitraji va xorijiy qarorlarni tan olish masalalari bo‘yicha markazlashtirilgan malaka oshirish dasturini joriy etish, TIAC bilan hamkorlikda amaliy seminarlar tashkil etish.

Bizning nazarimizda, bunday malaka oshirish dasturi samarali bo‘lishi uchun u nafaqat bir martalik seminar shaklida emas, balki muntazam — masalan, yiliga kamida ikki marta — o‘tkaziladigan, amaliy кейс-tahlillarga (jumladan mazkur maqolada keltirilgan кейслarga) asoslangan dastur sifatida tashkil etilishi lozim. Bundan tashqari, bizningcha, alohida ixtisoslashgan sertifikat (masalan, «xalqaro tijorat arbitraji bo‘yicha malakali sudya» sertifikati) tizimini joriy etish va bunday sertifikatga ega sudyalarni, ularning joylashgan hududidan qat'i nazar, murakkab xalqaro arbitraj ishlariga video-konferentsaloqa orqali maslahatchi sifatida jalb qilish imkoniyatini yaratish — bu, bizning nazarimizda, hududiy sudlar (Nukus kabi) va poytaxt sudlari o‘rtasidagi tayyorgarlik darajasidagi tafovutni tezroq bartaraf etishga yordam beradi.

To‘rtinchi muammo — davlat ishtirokidagi nizolarda arbitraj qarorlarining ijrosi murakkabligi. Yuqorida ko‘rsatilgan Oxus Gold кейси davlat tomonining suveren immunitet va boshqa protsessual himoya vositalaridan foydalanib, arbitraj qarori ijrosini yillar davomida cho‘zishi mumkinligini ko‘rsatadi [25; 31].

Davlat ishtirokidagi tijorat shartnomalariga aniq suveren immunitetdan voz kechish bandini kiritish amaliyotini institutsionallashtirish, shuningdek arbitraj qarorlarini ixtiyoriy tan olish va to‘lash bo‘yicha Moliya vazirligi darajasidagi ichki protsedurani joriy etish.

Bizningcha, suveren immunitetdan voz kechish bandi amalda samarali bo‘lishi uchun u nafaqat umumiy («davlat immunitetdan voz kechadi») shaklda emas, balki aniq va keng qamrovli — ya'ni sud yurisdiksiyasidan voz kechishni, ijro-undirish choralaridan (jumladan bank hisobvaraqlari va mol-mulkka nisbatan) immunitetdan voz kechishni alohida-alohida ko‘rsatgan holda — tuzilishi lozim, chunki xalqaro amaliyotda sud yurisdiksiyasidan voz kechish va ijro immunitetidan voz kechish ko‘pincha alohida-alohida tahlil qilinadigan huquqiy institutlar hisoblanadi. Bizning nazarimizda, davlat kompaniyalari tomonidan tuziladigan yirik xalqaro shartnomalarning namunaviy shartlari (model clauses) to‘plamini Adliya vazirligi va Moliya vazirligi hamkorligida ishlab chiqish va uni barcha davlat korxonalari uchun tavsiya etilgan amaliyot sifatida joriy etish maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

Beshinchi muammo — O‘zbekistonda joylashgan arbitraj markazlari (TIAC) qarorlarining xorijda tan olinishidagi obro‘ muammosi. Yuqorida ko‘rsatilganidek, yosh arbitraj instituti sifatida TIAC xorijiy sudlar tomonidan ko‘proq ehtiyotkorlik bilan baholanishi mumkin [35].

TIAC uchun boshqa nufuzli xalqaro arbitraj institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish, qarorlarni (anonimlashtirilgan shaklda) muntazam nashr etish va maqsadli xalqaro ta'lim-targ‘ibot tadbirlarini tashkil etish.

Oltinchi muammo — «tegishli xabardor qilish» mezonlarining qonunda aniq belgilanmaganligi. Yuqorida ko‘rsatilgan кейс bu muammoning amaliy dolzarbligini yaqqol ko‘rsatadi.

Oliy sud Plenumi qarori yoki qonun darajasida «tegishli xabardor qilish»ning aniq, tekshirilishi oson mezonlarini (jumladan vakilning aynan shu jarayon uchun berilgan vakolatnomasi mavjudligi) belgilash.

Ettinchi muammo — ijobiy sud amaliyoti to‘g‘risidagi ma'lumotlarning xalqaro auditoriyaga yetarlicha yetib bormasligi. O‘zbekiston ichki tan olish amaliyoti aslida yuqori samaradorlikka ega, biroq bu haqidagi ma'lumot asosan mahalliy tilda qolib ketmoqda.

TIAC va Oliy sud hamkorligida ingliz tilida yillik statistik-tahliliy hisobot tayyorlash va uni xalqaro yuridik nashrlar va reyting agentliklari e'tiboriga yetkazish.

Sakkizinchi muammo — isbot yuki taqsimoti va sud tekshiruvi standartining qonunda aniq ta'riflanmaganligi. 3-bobda ko‘rsatilganidek, «yengil nazorat» (light-touch review) standartining aniq mustahkamlanmaganligi ayrim sudlarning qarorni de-fakto mohiyatan qayta ko‘rib chiqishga moyilligini keltirib chiqarishi mumkin [37; 38].

Oliy sud Plenumi qarorida yoki Qonunning 52-moddasiga izohda quyidagini aniq belgilash: (a) birinchi guruh asoslari (arbitraj kelishuvi va protsedura bilan bog‘liq) faqat manfaatdor tomon ilgari surganida va isbotlaganida tekshiriladi; (b) sud arbitrlarning moddiy-huquqiy xulosalari yoki dalillarni baholashi to‘g‘risidagi bahsni umuman ko‘rib chiqmaydi; (v) «davlat siyosati» asosi faqat O‘zbekiston huquqiy tizimining tub tamoyillariga aniq va jiddiy zid kelish holatlarida qo‘llaniladi. Bizning nazarimizda, bunday aniq yo‘riqnomaning mavjudligi sudyalar amaliyotidagi bir xillikni sezilarli oshiradi.

Xulosa

O‘tkazilgan tadqiqot negizida biz quyidagi umumlashtiruvchi xulosalarni shakllantirish mumkin, deb hisoblaymiz.

Birinchidan, O‘zbekiston 1995 yildan buyon Nyu-York konvensiyasining ishtirokchisi bo‘lsa-da, ushbu konvensiyaviy majburiyatlarni to‘liq amalga oshiruvchi ichki mexanizm faqat 2018–2022 yillardagi izchil islohotlar (ЭПК o‘zgarishlari, TIAC tashkil etilishi, «Xalqaro tijorat arbitraji to‘g‘risida»gi Qonun) natijasida shakllangan [1; 3; 4; 6]. Bizningcha, ushbu yigirma yildan ortiq davom etgan «me'yor va amaliyot» o‘rtasidagi tafovut — huquqiy tizimlarning islohoti odatda nazariy qabul

qilinishdan amaliy institutsional shakllanishgacha qanchalik uzoq yo‘l bosib o‘tishini ko‘rsatuvchi muhim metodologik saboq hisoblanadi.

Ikkinchidan, tan olish jarayonining protsessual mexanizmi (ekzekvatura) xalqaro standartlarga — YUNSITRAL Namunaviy qonuni va Nyu-York konvensiyasiga — asosan mos keladi, biroq amaliy tatbiq etilishida bir qator noaniqliklar, xususan «davlat siyosati» tushunchasining ochib berilmaganligi saqlanib qolmoqda [3; 13].

Uchinchidan, oltita real кейс — Oxus Gold, Rossiya-O‘zbekiston o‘zaro tan olish кейси, ikkita muvaffaqiyatli ichki tan olish кейси, TIAC qarorlarining xorijda tan olinishi jarayoni va Belarusiya-Stokgolm qiyosiy кейси — bir-biridan farqli bo‘lsa-da, bitta umumiy naqshni ochib beradi: O‘zbekistonning ichki tan olish amaliyoti nisbatan yaxshi ishlayotgan bo‘lsa-da, xalqaro (transchegaraviy, ayniqsa davlat ishtirokidagi) o‘lchamda jiddiy institutsional va obro‘ muammolari saqlanib qolmoqda [20; 22; 23; 25; 32; 35].

To‘rtinchidan, biz ilgari surgan sakkizta muammo va ularga oid aniq takliflar — «davlat siyosati» tushunchasini aniqlashtirish, doimiy arbitraj muassasalarini ro‘yxatdan o‘tkazish tartibini joriy etish, sudyalar ixtisoslashuvini kuchaytirish, suveren immunitetdan voz kechish amaliyotini institutsionallashtirish, TIAC obro‘sini oshirish, xabardor qilish mezonlarini aniqlashtirish, xalqaro targ‘ibotni kuchaytirish va isbot yuki hamda sud tekshiruvi standartini aniqlashtirish — 6-bobda taklif etilgan uch bosqichli yo‘l xaritasi asosida izchil amalga oshirilishi lozim.

Yakunda, bizning shaxsiy pozitsiyamiz shundan iboratki, xalqaro tijorat arbitraji qarorlarini tan olish instituti — bu shunchaki protsessual mexanizm emas, balki mamlakatning xalqaro investitsion muhitiga bo‘lgan ishonchini aks ettiruvchi ko‘zgu hisoblanadi. Bizning chuqur ishonchimizga ko‘ra, ushbu institutning har bir muvaffaqiyatli ishlashi (masalan, 4.3- va 4.4-bandlardagi kabi) o‘zidan ancha katta — butun mamlakatning huquqiy tizimga bo‘lgan ishonchni mustahkamlovchi — signal beradi, shu sababli mazkur maqolada taklif etilgan takliflar, garchi ular yakuniy va mukammal bo‘lmasa-da, ushbu muhim institutni yanada mustahkamlashga xizmat qilishi mumkin, deb umid qilamiz.

Bizningcha, shuni ham alohida ta'kidlash lozimki, mazkur institutning takomillashuvi faqat qonunchilik o‘zgarishlari bilan cheklanib qolmasligi kerak — u, bizning nazarimizda, teng darajada sudyalar korpusining malakasi, arbitraj muassasalarining institutsional yetukligi va, nihoyat, davlatning o‘zi arbitraj qarorlariga (hatto o‘ziga qarshi chiqarilgan taqdirda ham) qanday munosabatda bo‘lishiga bog‘liq. Aynan mana shu so‘nggi omil — davlatning o‘z ustidan chiqarilgan arbitraj qarorlariga nisbatan xulq-atvori — bizning fikrimizcha, xalqaro hamjamiyat oldida mamlakatning huquqiy madaniyati va institutsional yetukligini ko‘rsatuvchi eng ishonchli ko‘rsatkichlardan biri bo‘lib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Конвенция Организации Объединенных Наций о признании и приведении в исполнение иностранных арбитражных решений (Нью-Йорк, 10 июня 1958 года).
2. UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration (1985, with amendments as adopted in 2006).
3. O‘zbekiston Respublikasining «Xalqaro tijorat arbitraji to‘g‘risida»gi Qonuni, 16.02.2021 y., № ZRU-674.
4. O‘zbekiston Respublikasining Iqtisodiy protsessual kodeksi (24.01.2018 y. № ZRU-461-son Qonun bilan tasdiqlangan, 01.04.2018 y. kuchga kirgan).
5. O‘zbekiston Respublikasining «Xalqaro tijorat arbitraji to‘g‘risida»gi Qonunning qabul qilinishi munosabati bilan ba'zi qonun hujjatlariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida»gi Qonuni, 16.05.2022 y., № ZRU-769.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Savdo-sanoat palatasi huzurida Toshkent xalqaro arbitraj markazini (TIAC) tashkil etish to‘g‘risida»gi Qarori, 05.11.2018 y., № PP-4001.
7. Соглашение о порядке разрешения споров, связанных с осуществлением хозяйственной деятельности (Киев, 1992 г.).
8. Конвенция о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам (Минск, 1993 г.).

9. Обзор Закона Республики Узбекистан «О международном коммерческом арбитраже» // Gratanet.com, 2021. URL: https://gratanet.com/ru/publications/law-uzbekistan-international-commercial-arbitration (murojaat sanasi: 15.07.2026).
10. Отахонов Ф. Правовые основы признания и приведения в исполнение иностранных арбитражных решений в Узбекистане // Mediator.uz. URL: https://mediator.uz/arbitrazh_ru/190-pravovye-osnovy-priznanija-i-privedenija-v-ispolnenie-inostrannyh-arbitrazhnyh-reshenij-v-uzbekistane.html (murojaat sanasi: 15.07.2026).
11. Правовые основы признания и приведения в исполнение иностранных арбитражных решений в Узбекистане // Jusmundi.com. URL: https://jusmundi.com/en/document/publication/ru-pravovye-osnovy-priznaniia-i-privedeniia-v-ispolnenie-inostrannykh-arbitrazhnykh-reshenii-v-uzbekistane (murojaat sanasi: 15.07.2026).
12. Правовые основы и этапы создания международного коммерческого арбитража в Узбекистане // Inlibrary.uz, 2022. URL: https://inlibrary.uz/index.php/commercial-arbitration/article/view/24118 (murojaat sanasi: 15.07.2026).
13. Исполнение иностранных решений в Узбекистане // Vitvet.com, 2026. URL: https://vitvet.com/articles/strany/uzbekistan/ispolnenie_inostrannyh_reshenij_v_uzbekistane/ (murojaat sanasi: 15.07.2026).
14. Взыскание долга в Узбекистане: инструкция для кредитора // Vitvet.com. URL: https://vitvet.com/articles/strany/uzbekistan/vzyskanie_zadolzhennosti_s_uzbekskoj_kompanii/ (murojaat sanasi: 15.07.2026).
15. Отказ в признании и исполнении: основания и ошибки кредитора // E-sud.by. URL: https://e-sud.by/useful/blog/otkaz-v-priznanii-i-ispolnenii-v-kazahstane-uzbekistane-i-gruzii (murojaat sanasi: 15.07.2026).
16. В Узбекистане внесены изменения в порядок рассмотрения дел в экономических судах // Gratanet.com, 2022. URL: https://gratanet.com/ru/news/uzbekistan-introduces-changes-to-the-procedure-for-considering-cases-in-economic-courts (murojaat sanasi: 15.07.2026).
17. По каким основаниям экономический суд может остановить производство по делу // Norma.uz. URL: https://www.norma.uz/novoe_v_zakonodatelstve/po_kakim_osnovaniyam_ekonomicheskiy_sud_mojet_ostanovit_proizvodstvo_po_delu (murojaat sanasi: 15.07.2026).
18. Как решения иностранных судов признаются и исполняются в Узбекистане // Norma.uz. URL: https://www.norma.uz/novoe_v_zakonodatelstve/kak_resheniya_inostrannyh_sudov_priznayutsya_i_ispolnyayutsya_v_uzbekistane (murojaat sanasi: 15.07.2026).
19. Признание и принудительное исполнение иностранных арбитражных решений в Казахстане: проблемы теории и практики // Jusmundi.com. URL: https://jusmundi.com/en/document/publication/ru-pravovye-osnovy-priznaniia-i-privedeniia-v-ispolnenie-inostrannykh-arbitrazhnykh-reshenii-v-uzbekistane (murojaat sanasi: 15.07.2026).
20. Исполнение и отмена арбитражных решений: практика 2022 года // Jurist.by. URL: https://jurist.by/zhurnal/statia/ispolnenie-i-otmena-arbitrazhnyh-reshenij-praktika-2022-goda (murojaat sanasi: 15.07.2026).
21. Как решения иностранных судов признаются и исполняются в Узбекистане (муддатлар bo‘yicha) // Norma.uz. URL: https://www.norma.uz/novoe_v_zakonodatelstve/kak_resheniya_inostrannyh_sudov_priznayutsya_i_ispolnyayutsya_v_uzbekistane (murojaat sanasi: 15.07.2026).
22. Узбекистан выиграл арбитражное разбирательство с Oxus Gold // Gazeta.uz, 15.04.2016. URL: https://www.gazeta.uz/ru/2016/04/15/oxus-gold/ (murojaat sanasi: 15.07.2026).
23. Обзор практики ФАС МО по применению норм об оспаривании решений третейских судов и о признании и приведении в исполнение решений иностранных судов // Арбитражный суд Московского округа. URL: http://www.fasmo.arbitr.ru/node/13052 (murojaat sanasi: 15.07.2026).
24. Международный арбитраж отклонил иск Oxus Gold против Узбекистана // Gazeta.uz, 23.12.2015. URL: https://www.gazeta.uz/ru/2015/12/23/oxus/ (murojaat sanasi: 15.07.2026).

25. Узбекистан требует отклонить в США заявление об исполнении решения арбитража на $13 млн // РАПСИ, 12.08.2019. URL: http://rapsinews.ru/international_news/20190812/302734346.html (murojaat sanasi: 15.07.2026).
26. Международный трибунал отклонил иск британской Oxus Gold к Узбекистану // ИА REGNUM, 23.12.2015. URL: https://regnum.ru/news/2042646.html (murojaat sanasi: 15.07.2026).
27. Суд в США отложил разбирательство по арбитражному решению против Узбекистана // РАПСИ, 08.02.2019. URL: https://rapsinews.ru/international_news/20190208/294778102.html (murojaat sanasi: 15.07.2026).
28. Oxus Gold v. Republic of Uzbekistan, UNCITRAL // Italaw.com. URL: https://www.italaw.com/cases/781 (murojaat sanasi: 15.07.2026).
29. In the Matter of an Arbitration under the Arbitration Rules of the UNCITRAL, Oxus Gold plc v. Republic of Uzbekistan (Award) // Italaw.com. URL: https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw7238_2.pdf (murojaat sanasi: 15.07.2026).
30. Узбекистан потребовал у США отклонить заявление о решении арбитражного суда на $13 млн // Repost.uz. URL: https://repost.uz/ne-soglasni (murojaat sanasi: 15.07.2026).
31. Oxus Gold v. Uzbekistan, Memorandum Opinion of the United States District Court for the District of Columbia, 30 July 2019 // Jusmundi.com. URL: https://jusmundi.com/en/document/decision/en-oxus-gold-plc-v-republic-of-uzbekistan (murojaat sanasi: 15.07.2026).
32. Ташкентский международный арбитражный центр: особенности и возможности для россиян // Право.ру, 2025. URL: https://pravo.ru/story/259485/ (murojaat sanasi: 15.07.2026).
33. Ташкентский международный арбитражный центр (TIAC) – регламент, признание решений и преимущества // E-sud.by. URL: https://e-sud.by/useful/blog/tashkentskiy-mezhdunarodnyy-arbitrazhnyy-centr (murojaat sanasi: 15.07.2026).
34. TIAC Model Arbitration Clause // Tashkent International Arbitration Centre. URL: https://www.tiac.uz/tiac-model-arbitration-clause (murojaat sanasi: 15.07.2026).
35. Ташкентский международный арбитражный центр (TIAC) — что это? // Sl.ceur.ru. URL: https://sl.ceur.ru/dictionary/tashkentskij-mezhdunarodnyj-arbitrazhnyj-czentr-tiac/ (murojaat sanasi: 15.07.2026).
36. При ТПП создается Ташкентский международный арбитражный центр // Norma.uz. URL: https://www.norma.uz/novoe_v_zakonodatelstve/pri_tpp_sozdaetsya_tashkentskiy_mejdunarodnyy_arbitrajnyy_centr (murojaat sanasi: 15.07.2026).
37. Van den Berg A.J. The New York Arbitration Convention of 1958: Towards a Uniform Judicial Interpretation. — The Hague: Kluwer Law and Taxation Publishers.
38. UNCITRAL Secretariat Guide on the Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards (New York, 1958).
39. Решения экономических судов можно оспорить в ревизионной инстанции // Norma.uz. URL: https://www.norma.uz/novoe_v_zakonodatelstve/resheniya_ekonomicheskih_sudov_mojno_osporit_v_revizionnoy_instancii (murojaat sanasi: 15.07.2026).
40. Ф.Отахонов. Доклад о правовых основах признания и приведения в исполнение иностранных арбитражных решений в Узбекистане на международной конференции, посвященной 60-летию Нью-Йоркской конвенции (Бишкек).